

גורל היהודים היהודים במלחמת העולם השנייה

מבוא: למדנו ביחידות הקודמות על האידיאולוגיה הנאצית בהקשר ליהודים, על הצעדים שנקטה גרמניה כלפיהם מאז שהמפלגה הנאצית עלתה לשלטון, וגם על מלחמת העולם השנייה, שהתנהלה בשנים 1939-1945. גורלם של היהודים שחיו תחת שלטונם של הגרמנים הושפע בשנים אלה באופן ישיר מהתפתחותה של המלחמה, החל בפגיעות הגופניות ביהודים וכלה בהפסקת ההשמדה ובצעדות המוות בסוף המלחמה.

לפני שנתחיל, קצת רקע על **יהודי פולין**:

בפולין חיו כשלושה מיליון ו-350 אלף יהודים, מתוכם כשני מיליון חיו בשטח הכיבוש הנאצי. מדובר בקיבוץ היהודי הגדול והתוסס באירופה. בניגוד ליהודי גרמניה שהשקיעו מאמצים להשתלבות בתחום התרבות הגרמנית, רוב יהודי פולין היו פעילים בתחום היהודי. היה זה ציבור יהודי גדול, פעיל ובעל הכרה דתית ולאומית. הם יצרו חיים יהודים תוססים, עשירים ומגוונים (מועדוני נוער, הכשרות חלוציות, עיתונות יהודית בעברית וביידיש, רשת בתי"ס יהודים, מפלגות ציוניות ואנטי ציוניות, תנועה חסידית).

"אנרל אברמאן": פולין הכבושה חולקה לשלושה חלקים. החלק המזרחי- סופח לבריה"מ, החלק המערבי סופח לגרמניה. החלק המרכזי נשאר בשליטה בריטית ונקרא בשם "גנרל גוברנמן" = המימשל הכללי, בראש עמד הנס פרנק. בשטח זה הוקמו רוב הגטאות ומחנות השמדה. "גנרל גוברמן היה מחולק לארבעה מחוזות: קרקוב, ראדום ורשה ולובלין.

בשלב הראשון של מלחמת העולם השנייה, בתקופה בה גרמניה פלשה לפולין 1939 ועד יוני 1941 בו היא פלשה לבריה"מ ב"מבצע ברברוסה" ניהלה גרמניה מדיניות אלימה ורצחנית כלפי היהודים בשטחים שכבשה:

הוקמו מחנות ריכוז ומחנות עבודה, נתחמו גטאות ומונו מועצות יהודים (יודנראט), רכוש יהודי רב הוחרם ומיליוני יהודים נפגעו בגופם ובנפשם. האכזריות והיחס הקשה ליהודים בלטו בכל מקום, גם אם קיבלו פנים שונות במקומות שונים. ההנחיות שקיבלו המפקדים והמושלים השונים מהשלטון המרכזי יושמו בדרכים שונות ומגוונות, ובמקרים רבים התבטאו דרכים אלה כיוזמות שעלו מהשטח. ההשמדה ההמונית של היהודים או כפי שכינו אותה בכירי השלטון הגרמני – "הפתרון הסופי", עוד לא התקיימה בשלב זה. עם זאת, הייתה הסכמה שהיהודים מהווים בעיה קשה, ושיש למצוא פתרון משמעותי אחת ולתמיד. הסכמה זו כבר באה לידי ביטוי במסמכים הרשמיים שנפגשו בפרק זה.

מה קרה עם הארצות תחת הנהגת הנאצי?

הידרדרות היחס כלפי היהודים בשטחי פולין: באחד בספטמבר 1939 הכריזה גרמניה מלחמה על פולין ופלשה אליה. בתוך שבועות מספר נכבשה כל פולין וחולקה בין גרמניה ובין ברית המועצות, בהתאם להסכם ריבנטרופ- מולוטוב שנחתם שבוע קודם לכן, ביום 23.8.39.

הסכם ריבנטרופ-מולוטוב זהו הסכם אי לחימה שנחתם בין גרמניה הנאצית ובין ברית המועצות בתאריך 23.8.39. על פי ההסכם, שתי המדינות הסכימו על אי לחימה ביניהן למשך 10 שנים. בנספח הסודי של ההסכם, סיכמו ביניהן שתי המדינות על חלוקת מזרח אירופה: גרמניה תשלוט במערב פולין, וברית המועצות תשלוט במזרח פולין, בארצות הבלטיות, בפינלנד ובחלק מרומניה. גרמניה רצתה בהסכם זה מאחר שהוא פתר עבורה את בעיית ה"לוחמה בשתי חזיתות": לאחר כיבוש פולין יכלה גרמניה להתפנות לכיבוש צפון אירופה ומערבה, ללא חשש מפלישה מכיוון ברית המועצות. ההסכם החזיק מעמד רק שנתיים; בתאריך 22.6.41 הפרה אותו גרמניה, ובמתקפת פתע מסיבית פלשה לברית המועצות.

כבר עם הפלישה לפולין החלו ההתנכלויות ליהודים: חיילים גרמנים היכו יהודים, התעללו בהם ואף ירו למוות. שבועיים לאחר הפלישה הובלו מאות מיהודי העיר דנציג למחנה הריכוז בשטוטהוף, ובתוך שבוע מתו שם רובם בשל התאכזרות. כעבור שישה שבועות בלבד מפרוץ המלחמה, נרצחו יותר מ-5,000 יהודים פולנים. בשלב זה עוד לא הייתה מדיניות מוגדרת של השמדת העם היהודי ועוד לא הוקמו מחנות ההשמדה, ועם זאת, נרצחו יהודים רבים מאוד.

מחנות ריכוז: הגרמנים הקימו מחנות ריכוז כבר עם עליית המפלגה הנאצית לשלטון. בשנים אלו, שימשו המחנות כמתקני כליאה גדולים ונאסרו בהם מתנגדי השלטון הנאצי ו"גורמים בלתי רצויים" אחרים, כמו צוענים והומוסקסואלים. המחנות שימשו לא רק לכליאה, אלא גם כאמצעי להשפלה ולשבירת רוחם של הכלואים, וכאמצעי טרור כלפי האוכלוסייה כולה. בעקבות ליל הבדולח עשרות אלפי יהודים נשלחו למחנות הריכוז, בעיקר לדכאו. רבים מצאו במחנות את מותם בשל תנאי הכליאה והתעללות השומרים. לאחר תחילת המלחמה הוקמו מחנות ריכוז חדשים רבים ונכלאו בהם בעיקר יהודים. חלק מהמחנות שימשו כמחנות עבודה: עבדו בהם אסירים במגוון עבודות, כמו חציבת אבנים וסלילת דרכים וייצור תחמושת ומדים עבור הצבא. הכליאה ועבודת הפרך במחנות הריכוז ובמחנות העבודה בתנאים קשים מנשאו הביאו למותם של מאות אלפי יהודים.

מה היו האורחים היחסיים של יהודי פולין עם כיבוש ארצם?

- ❖ יהודים פולנים רבים שמרו על אורח חיים מסורתי, יהודים רבים נראו כמו שהיה מקובל לתאר ולצייר יהודים בתעמולה הנאצית. האנטישמיות שאליה חונכו הגרמנים פרצה כלפי היהודים והיחס ליהודים הדרדר.
- ❖ גרמניה הכריזה מלחמה על מדינות רבות, גרמניה כבר נמצאה בעיצומה של מלחמה ולא חששה מדעת הקהל העולמית. השלטון, הצבא והעם יכלו לפעול כרצונם מבלי להתחשב ב"מה יגידו". כתוצאה מכך הדרדר היחס ליהודים.
- ❖ החיילים הגרמנים נמצאים במצב לחימה, נחלשו ערכי מוסר ועכבות פסיכולוגיות. יצרים אלימים באו לידי ביטוי. בעקבות כך הדרדר היחס ליהודים.

בשטחי פולין הכבושים חיו למעלה משני מיליון יהודים. מכאן עולה שעם הפלישה לפולין הוכפלה אוכלוסיית היהודים תחת שלטון גרמניה פי חמישה. כרבע מיליון יהודים הצליחו לברוח מזרחה בשבועות הראשונים, אל שטח ברית המועצות, אך **לאחר שפולין חולקה והגבול נסגר – מצאו עצמם הגרמנים עם מספר עצום של יהודים בשטחם. היהודים היו להם גם איום וגם הזדמנות.**

איום:

- היהודים מסכנים את החברה שאיתה הם באים במגע.
- היהודים מהווים סכנה לשלום העולם, בהיותם גזע נחות ומשחית.
- יש לנהל בדרך כלשהי את האוכלוסייה העצומה של היהודים – ניהול כזה דורש משאבים.

הזדמנות:

- היהודים יכולים לעבוד עבור התעשייה הגרמנית, הנמצאת במצב מלחמה.
- אפשר לכפות על היהודים לעבוד עבור הצבא הגרמני, למשל בבניית ביצורים.
- היהודים מחזיקים ברכוש רב.

תוכנית לובלין (ניסקו) ותוכנית מדגסקר: פתרונות

טריטוריאליים שעלו בצמרת המשטר הנאצי לבעיית היהודים, בעקבות כיבוש פולין וסיפוח מיליוני היהודים שחיו בשטחים אלה. בסוף ספטמבר 1939, לאחר השלמת כיבוש פולין, הוצע שאזור לובלין (השטח המזרחי ביותר בשליטתה של גרמניה) יהפוך ל"שמורה יהודית", וכל היהודים שתחת שלטון גרמני יגורשו אליה. מאות יהודים החלו להישלח לשם הכשרת השטח, אך הרעיון נגזז ולא יצא אל הפועל בסופו של דבר.

בשלב זה עלתה **תוכנית מדגסקר** - תוכנית למשלוח היהודים להתיישבות באי מדגסקר באוקיינוס ההודי. רעיון זה עלה כבר בעבר, אך רק בשלב זה נוצרו התנאים להגשמתו. החלה עבודה הכנה משמעותית למימוש הרעיון של העברת מיליוני יהודים למדגסקר, אך בעקבות כישלון המתקפה הצבאית על בריטניה (ספטמבר 1940) - נגזז גם רעיון זה.

מתוך החשש מפני היהודים ומתוך הרצון לנצל אותם, צמח הרעיון של גירוש היהודים ממקומות מגוריהם אל שטחים מרוכזים. המשטר גיבש רעיונות כמו **תוכנית לובלין** ובהמשך - **תוכנית מדגסקר**, אבל הפתרון שהתקבל בפועל בקנה מידה רחב היה **ריכוז היהודים בגטאות**.

ב-21 בספטמבר, 1939, שלח ריינהרד היידריך, **אגרת בוק** לפקודיו הבכירים בפולין בנושא שאלת היהודים בשטח הכבוש. האגרת, שהתייחסה לכל היהודים בפולין הכבושה, הורתה לגרש יהודים מן הכפרים והעיירות ולרכזם בערים הגדולות.

מדיניות זו של ריכוז היהודים, נועדה לבודד את היהודים מהחברה הסובבת, להשתלט עליהם ולהרחיקם פיזית מהעולם החיצון. אך במציאות,

בשטח, הוראותיו לא יצאו לפועל, משום שבכל מקום הייתה המדיניות אחרת שהייתה תלויה בהחלטות הממשל האזורי.

ריכוז היהודים בכל מקום היה בצורה ובזמן שונים, ולעיתים בתיאום עם אנשי האס אס ולעיתים ללא תיאום. במקביל להוראות באגרת, המשיכו גורמים שונים במשטר הנאצי לתור אחר פתרון טריטוריאלי קבוע לבעיית היהודים.

בין האפשרויות שנשקלו היו תוכנית ניסקו ולובלין ואף הועלתה הצעה לרכז את מיליוני היהודים באי מדגסקר. אף אחת מתוכניות אלה לא הייתה ישימה בסופו של דבר. לכן, הפתרון שנראה ישים באותה נקודת זמן היה ריכוז היהודים בשטח מוגדר, כפתרון זמני. כתוצאה מכך, במקומות רבים ריכוז הנאצים את היהודים בתוך גטאות, כשלב הכנה לקראת יישום מדיניות אחרת.

ריכוז היהודים בגטו היה שלב ביניים לקראת גירושם בעתיד. בהמשך, הפך ריכוז זה לשלב ביניים בדרך לרציחתם, בניגוד לשטחי ברית המועצות, שם ריכוזם היה למטרות רצח בעיקר.

היידריך, לא פירט באגרת כיצד יש לבצע ולנהל את ריכוזם של היהודים, כיצד יש לתחום את הגטו וכיצד לנהל אותו. כתוצאה מכך וכתוצאה מהאמור לעיל, שבכל מקום הריכוז נעשה בתחילה לשם מטרות שונות, עבודה או גירוש, סיפורו של כל גטו היה אחר והושפע מגורמים רבים.

שימו לב, **הגטאות היו בעיקר תופעה מזרח אירופאית** וכיום ידוע כי הוקמו כ-1,200 גטאות בחלק זה. גם ביוון והונגריה הוקמו בשלבים מאוחרים יותר גטאות בהם רוכזו היהודים, בהתאם להתקדמות המלחמה. **בחלקיה המערביים של אירופה**, כגון צרפת, הולנד ובלגיה, ישנם בידוד היהודים באמצעות הגבלות חוקיות וצווי מדינה. כך שהפרדתם מהחברה נעשתה ללא חומות פיזיות, אך יצרה חיץ ברור בינם לבין שאר האוכלוסייה. הפרדת זו אפשרה בין היתר, בהמשך, את סילוקם הפיזי ורציחתם.

מטרות מרכזיות בהקמת הגטאות:

- שליטה באוכלוסייה היהודית
- ניצול כלכלי של היהודים
- ריכוז היהודים לקראת גירוש ו/או השמדה
- בידוד היהודים מהחברה הסובבת

כ-1000 גטאות נתחמו בשטחי הכיבוש הגרמני באירופה, 600 מהם בפולין.

עם המעבר לגטו נאלצו היהודים להיפרד מעולמם הקודם:

היה עליהם להשאיר מאחור כמעט את כל רכושם האישי והמשפחתי (ריהוט, ספרים וכו'), נותקו קשרים חברתיים עם שכנים יהודים ולא יהודים, והם נושלו ממעמדם החברתי והכלכלי. המעבר אל הגטו מחק, למעשה, את חייהם הקודמים של היהודים והעביר אותם אל מציאות חיים חדשה, זרה ונוראה.

לא כל הגטאות פעלו באותו האופן ולא בכולם שררו אותם התנאים:

היו גטאות שהתקיימו בהם חיים במשך שנים, והיו גטאות שפורקו וחוסלו בתוך שבועות מספר. רוב הגטאות היו סגורים וחסומים לכניסה וליציאה. עם זאת, היו גטאות (מעטים יחסית) שנשמר בהם חופש התנועה. היו גטאות שאכלסו מאות אלפי יהודים, והיו שכונסו בהם רק מאות בודדות. גטאות רבים נתחמו בשכונות עירוניות, והיו כאלה שמוקמו במפעלים, בבתי כנסת או בדירות של בהמות. כך או כך-

כל הגטאות שהוקמו תחת השלטון הגרמני חוסלו לחלוטין עד אמצע שנת 1944 ולא נותר בהם אף יהודי אחד. כמו כן, **למרות השוני הגדול בין הגטאות השונים, אפשר למצוא בכולם מאפיינים דומים: צפיפות קשה, תברואה ירודה, רעב, אלימות פיזית, עבודות כפייה, קשיים בקיום מצוות.**

לאחר פרסום 'איגרת הבזק' הוטלו על יהודי פולין גזרות רבות, כגון:

חוקי גזע [חוקי נירנברג הועתקו מגרמניה...], הוטלה חובה לענוד על הבגד אות קלון יהודי-המגן דוד הצהוב-שנועד להבדיל בין היהודים לאוכלוסייה המקומית. נאסר על יהודים להיכנס לרובעים מסוימים ולנסוע ברכבות. נאסר על היהודים להחזיק במזומנים מעל לסכום מסויים [200 זלוטי, מטבע פולני]. היהודים נדרשו לסמן את חנויותיהם ולרשום את רכושם. פקדונות יהודים בבנקים הוקפאו. הוטלו תשלומי מס גבוהים [להבטחת פרעונם נלקחו בני ערובה], עבודות כפייה, עוצר משעות ערב עד שעות הבוקר. **עד סוף שנת 1940 הצליחו הנאצים להשתלט על כל הרכוש היהודי, לרכז את היהודים בגטאות ולגרור להם לחיות בתנאים בלתי נסבלים שגרמו למחלות ולתמותה הולכת וגוברת.**

יודנראט:

(נרחיב על היודנראט בסיכום בנושא התמודדות היהודים בתקופת השואה)

באיגרת הבזק מנקה היידריך להקים מועצות יהודים, "יודנראט", שינהלו בעצמן את ענייני הקהילה היהודית ואת חיי היומיום שלה בכפוף לנציגי השלטון הגרמני (על היודנראט תלמדו בהמשך). **עם העברת הניהול לידי היודנראט חשבו הגרמנים להשיג כמה מטרות:**

- • חיסכון בכוח אדם
- הפחתת החשש מפני מהומות ומרידות
- יצירת אשליה של התנהלות טבעית ונורמלית – ניהול הקהילה היהודית בידי יהודים

הסבר המטרות: מאחר שהיהודים הם המנהלים את הגטו נהנים הגרמנים **מחיסכון בכוח אדם** גרמני. כמו כן, **פוחת החשש ממהומות וממרידות בגטו** – מטבע הדברים לא ירצו היהודים למרוד באחיהם. יתר על כן, היהודים רגילים להתנהל כקהילה עצמאית בניהול יהודי, ולכן הקמת מועצת יהודים **יוצרת אשליה עבור היהודים** שלמעשה הכול ממשיך להתנהל כרגיל ואין סיבה לדאגה.

← כדי להבין טוב יותר את שהתרחש בגטאות תקראו בקמפוס ביחידה על גורל היהודים- חלק א' את סיפורו של גטו קרקוב.

חיי היהודים בגטו היו קשים מאוד. הרעב, המחלות והאלימות הפילו חללים רבים ללא הרף. כך השיגו הגרמנים את אחת מהמטרות של ריכוז היהודים בגטו: קידום רצח היהודים.

1. **צפיפות** : בגטאות שררה צפיפות איומה, עשרות אלפי יהודים נדחסו לגטו בצפיפות בלתי אנושית שהפכה את חייהם לבלתי נסבלים. כאשר לא נותרו בתים לאכלס את האנשים, הם גרו וישנו בחצרות בתים, בבתי חרושת לשעבר, באולמות ריקים. בגטאות הגדולים הצפיפות הגיעה ל 8-10 אנשים בחדר אחד. גטו ורשה בשיאו הכיל חצי מליון יהודים. גטו לודז' הכיל 200,000 יהודים.
2. **רעב מתמיד**: מנות המזון שחולקו ע"י הגרמנים היו קטנות מאוד ובאיכות ירודה (לכל יהודי הוקצב 184 קלוריות), המנות לא הספיקו למחייתם. בשנת 1941 חלה הרעת תנאים, נאסר על היהודים להכניס מזון לגטו. הרעב המתמיד גרם לפירוק משפחות, לאיבוד אנושיות, איבוד שפיות עשרות אלפי יהודים מתו ברעב.
3. **מחלות ותמותה**: תנאי התברואה הקשים, הזוהמה, הקור (היה מחסור בסבון, העדר אמצעי הסקה), יחד עם רעב והצפיפות גרמו להתפשטות מחלות מדבקות כמו שחפת, חיידקי מעיים וטיפוס. מחלות אלו גרמו לתמותה רבה. המאבק במחלות לא היה כ"כ אפשרי, עקב תנאי מחייה ירודים והעדר תרופות. המוות הפך למציאות יומיומית, בעיקר נפגעו זקנים וילדים. בגטו ורשה נפטרו 165 איש ביום. בגטו לודז' בכל חודש נפטרו 20% מתושבי הגטו.
4. **קשיי פרנסה**: עוני, בוטלו הפרנסות הקודמות, יהודים נותקו מהמשק הכלכלי הכללי. רכושם הוחרם, כך גם חנויות ומפעלים שהיו בבעלותם. עונש מאסר ריחף על מי שהחזיק בסחורות ובכסף. היהודים חויבו בעבודות כפייה קשות עבור תשלום זעום, ולעתים ללא תשלום. בהמשך נשלחו היהודים למחנות עבודה מרוחקים, וכך נותרו המשפחות ללא מפרנס.

פעולות הנאצים שהחריפו את המצוקה הכלכלית:

- גיוס לעבודות כפייה, החרמת רכוש וכסף, צמצום במנות המזון, איסור מגע עם הסביבה, איסור ניהול קשרי מסחר ועבודה עם גורמים מחוץ לגטו.

קשיט רוחני:

1. **דיכאונות**: סגירה בגטאות בתנאי קיום קשים היו סכנה לקיום הרוחני. איבוד הרצון לחיות.
2. **איבוד צלם אנוש**: איבוד זהות אנושית. יהודים נותקו באכזריות מחייהם הקודמים, נותקו ממערכת הגנה אזרחית, הוצאו מחוץ לחוק, חיו בתנאים קשים ביותר והיו צריכים לשרוד... סכנה לאיבוד זהות אנושית.
3. **קושי לקיים תורה ומצוות**: שמירה על כשרות, חגים..

מחנות ריכוז ומחנות עבודה

נוסף על הגטאות, הקימו הגרמנים מערך עצום של מחנות, שפעלו בכל תחום שלטונם של הגרמנים. בשונה מהגטאות, שלא הוקמו בגרמניה אלא בעיקר במזרח אירופה, הוקמו מחנות ריכוז ומחנות עבודה רבים בגרמניה עצמה.

- הרחבה על מחנות הריכוז בקמפוס.

מחנות הריכוז הראשונים, הוקמו בגרמניה כבר בשנת 1933. הם שימשו בעיקר לביסוס השלטון על ידי טרור פוליטי ונכלאו בהם מי שנתפסו כמתנגדי המשטר. אב טיפוס למחנות אלה, היה מחנה דכאו. לאחר ביסוס המשטר, החלו להישלח למחנות גם אנשים שנתפסו כמאיימים על החזון האידיאולוגי של הנאצים, כגון א-סוציאליים.

בשלב זה עלה מספר האסירים היהודים במחנות, בעיקר לאחר ליל הבדולח, בשנת 1938. בנוסף, החלה מגמת ניצול כוח העבודה של האסירים למטרות כלכליות, ורבים אולצו לעבוד בעבודות כפייה. בשל העלייה המשמעותית במספר האסירים, ובשל הצורך בניצול השטחים הכבושים וכוח האדם בהם, לצורכי תעשיית המלחמה, החלו הגרמנים בהקמת מחנות עבודה רבים, חלקם ליהודים בלבד. במקביל, הוקמו בשנים אלו גם מחנות לשבויי מלחמה, וכן, מחנות ריכוז נוספים. בשנים אלו, המשיך לעלות מספר מחנות הריכוז שהוקמו בגרמניה וברחבי אירופה. כעת, לצד ניצול מסיבי ואכזרי של עובדות האסירים במחנות הריכוז והעבודה, שימשו המחנות גם לביצוע מדיניות רצח המוני של יהודים. לצורך כך הוקמו מחנות השמדה או הוסבו מחנות קיימים, שישה במספר. חלקם היו מחנות ריכוז והשמדה כגון אושוויץ-בירקנאו ומיידאנאק, וחלקם מחנות השמדה בלבד כגון חלמנו וטרבלינקה. סך הכול, הוקמו עשרות אלפי מחנות מסוגים שונים, בהם נרצחו או מתו מיליוני בני אדם.

בהמשך, כשהתקדמה הגשמת "הפתרון הסופי" והוקמו מחנות ההשמדה, החלו הגרמנים בחיסול הגטאות - תהליך של שילוח היהודים מתוך הגטאות אל מחנות ההשמדה ורציחתם בשיטתיות. בחלק מהמקרים פקדו הגרמנים על חברי היודנראט להכין רשימה של מאות או אלפי יהודים למשלוח; במקרים אחרים פשטו הגרמנים על הגטאות ב"אקציות", תפסו יהודים רבים ושילחו אותם.

הכיבוש הגרמני היה אכזרי ואלים, במיוחד כלפי יהודים.

במשך שנות המלחמה והשואה – בכל אזורי שליטת הגרמנים – נקטע מהלך חייהם של היהודים והם נפגעו קשות בגופם ובנפשם באופן שוטף ויומיומי. זאת, עוד לפני ההשמדה המאורגנת והשיטתית. אלימות מקומית – על דעתו של החייל, השוטר או המפקד הזוטר בשטח – הייתה עניין שבשגרה. קשה לאמוד את מספר היהודים שקיפחו כך את חייהם; אלימות שכזו, כמתוארת בקטע המצוטט, לא תמיד תועדה או הונצחה, ומאות אלפי יהודים נרצחו ללא זיכרון או תיעוד מסודר.

מציאות החיים הייתה בלתי נסבלת עבור היהודים שחיו תחת השלטון הגרמני מרגע פרוץ המלחמה, ונראָה שגרוע מזה לא ייתכן. ביוני 1941 פתחה גרמניה במבצע צבאי ששינה דרמטית את פניה ואת מהלכה של מלחמת העולם השנייה – וגם את קורותיו של עם ישראל.

ב-22 ביוני 1941 פתחה גרמניה במתקפה הצבאית הגדולה ביותר שהייתה בהיסטוריה עד היום – **"מבצע ברברוסה"**. במבצע זה פלשו הכוחות הגרמניים לברית המועצות כדי להכניע מדינה זו, שהייתה בעיקר אויב אידיאולוגי: הגישה הקומוניסטית הייתה ההפך הגמור מהאידיאולוגיה הנאצית, וראשי המשטר הנאצי שאפו לחסל לא רק את ברית המועצות, אלא גם את הקומוניזם.

יחידות צבאיות מיוחדות, שנקראו **"איינזצגרופן"** (=יחידות המבצע), נעו בראש הצבא. תפקידן היה לטפל באויבים האידיאולוגים של הכיבוש הנאצי.

מעבר מריכוז להשמדה

עם הפלישה לברית המועצות התחוויר לגרמניה שחיים בשטחי שליטתה עוד מיליוני יהודים. בשלב זה החליט השלטון לזנוח את פתרונות הביניים שניתנו עד כה ל"בעיה היהודית", כמו הגירוש מזרחה או הכליאה בגטאות, ולהמשיך אל "הפתרון הסופי" – השמדת היהודים. לפלישה היו השלכות נוראות על יהודי ברית המועצות, ולמעשה היא מבטאת את תחילתה של ההשמדה ההמונית בשואה.

ירי לבורות – מאות אתרי בורות היו במזרח אירופה. המוכרים ביותר הם האתר **בפונאר**, שנרצחו בו כ-70,000 מיהודי וילנה, ו**באבייאר**, מקום הירצחם של קרוב ל-100,000 יהודי קייב.

משאיות גז – כדי להפוך את הרצח למהיר וזול יותר, פותחה מאוחר יותר שיטה נוספת: "משאיות גז". יהודים שנכלאו מראש הועמסו על משאיות מיוחדות, שצינור הפליטה שלהן (האגוז) הותקן הפוך: במקום שגז הפליטה יצא מהמנוע החוצה – הוא נפלט אל תוך תא המטען הדחוס ביהודים. בתום חצי שעה של נסיעה מאתר הכליאה מתו כל היהודים במשאית, ולא נותר אלא לפרוק את הגופות ולקבור אותן. הרצח במשאיות הופעל באתרים מספר. המרכזי שבהם היה קלמנו, מחנה ההשמדה הראשון.

מחנות השמדה

ועידת ואנזה וניסוח הפתרון הסופי-

בתחילת שנת 1942 התכנסה ועידה של ראשי הממשל הנאצי ב"וילה ואנזה" בפרבר ואנזה שבברלין. **בועידה זו הוסדר שיתוף הפעולה בין זרועות המשטר השונות בנוגע ל"פתרון הסופי" של "בעיית היהודים"**. כחלק מתכנון "הפתרון הסופי" הוחלט על הקמת מחנות שמטרתם המוצהרת: השמדת יהודים בשיטתיות. בששת מחנות ההשמדה המרכזיים הושמדו, למעשה, רוב היהודים שנספו בשואה. אחדים מהשישה תפקדו כמחנות השמדה בלבד, ויתרם היו חלק ממחנות ריכוז ועבודה. (חלמנו, בליץ, סוביבור, טרבלינקה, מיידנק, אושוץ)

מטרות הוועידה:

1. **רשמיות והיקף ההשמדה** - להבהיר רשמית שמתבצע רצח המוני של יהודים מזה חצי שנה והוא מתוכנן להקיף את כל יהודי אירופה. הדגשה על הנושא ש"הפתרון הסופי" מתייחס לכל יהודי אירופה, ללא גבולות גיאוגרפיים.
2. **תיאום מינהלי** - ליצור תיאום בין המשרדים והרשויות המרכזיות ברייך כדי לבצע את ההשמדה ביעילות רבה יותר.
3. **סמכות בלעדית של האס-אס (S.S.)** - קביעת סמכותו הבלעדית של האס-אס בביצוע השמדת יהודי אירופה. במקרה של חילוקי דעות בין הרשויות השונות האזרחיות והצבאיות האס-אס יקבע איך יתנהלו העניינים.

נאמנים הוועידה:

סקירת המדיניות הנאצית בשאלת היהודים עד 1941 - את הישיבה פתח היידריך בנאום ארוך שהתבסס על חומר שהכין בעבורו איש ה-S.S. - אדולף אייכמן. היידריך ציין שהוא קיבל מגרינג, סגנו של היטלר, את הסמכות לתאם בלי כל הגבלה גיאוגרפית או פיקודית את הפתרון הסופי לבעיית היהודים. היידריך סקר בפני המשתתפים את מה שנעשה עד כה בנושא שאלת היהודים, תוך התייחסותו להיקף הרצח בבריה"מ. הוסבר שמדובר באויב מיוחד וכולם חייבים להירתם למערכה.

הצגת טבלה שכללה נתונים מדויקים על מספרי היהודים בארצות - התוכנית דיברה על 11 מליון יהודים באירופה וניצול היהודים ככוח עבודה. החלק הגדול יומת במהלך העבודה, ואלו ששרדו, צריך יהיה לטפל בהם בטיפול הולם. במספר זה (11 מיליון) נכללו יהודים של ארצות שלא נכבשו (אנגליה, חלקים פנימיים של רוסיה). במספר של יהודי צרפת נכללו גם יהודי צפון אפריקה. הרשימה כללה גם יהודים של ארצות נטרליות (שוודיה, טורקיה, ספרד, פורטוגל). הרשימה כללה אפילו את אלבניה עם 200 יהודים שישבו בה.

סדרי הגירוש - בוועידה נקבעו סדרי העדיפויות מבחינת הארצות ומתן העדפה זמנית לקבוצות חיוניות למאמץ המלחמה הגרמני.

כיוון ודרכי ביצוע של הפתרון הסופי - נקבע שהיהודים יישלחו מכל הארצות לכיוון מזרח (כפי שנאמר קודם לכן, שם ינוצל כוח העבודה שלהם והאחרים יטופלו בטיפול הולם).

הצגת בעיות - הוצגו כמה בעיות מיוחדות, כמו שאלת נישואי התערובת, הקמת גטו לזקנים ועוד.

תוצאות הוועידה

השמדה טוטאלית - כינוס הוועידה הביא לידי ביטוי את מגמת ההשמדה הטוטאלית כפי שהשתקף בטבלה הכוללת רישום 11 מיליון יהודים מכל מדינות אירופה שאמורות להיכלל במסגרת הפתרון הסופי. בהשמדה נכללים יהודים גם ממדינות לא כבושות וגם יהודים מארצות נטרליות, אירופאיות שאמורות להיכלל במסגרת הפתרון הסופי. להבנת הבסיס להגדרת מי הוא יהודי לצורך הפתרון הסופי משמשים חוקי הגזע, ובני תערובת מדרגות שונות נכללים בהגדרת "יהודי" לצורך זה.

חיסול הגטאות - בעקבות וועידת ואנזה, החלו הנאצים בחיסול הגטאות. חיסול הגטאות נעשה ע"י פינוי יושבי הגטו באקציה. היודנראט היה מקבל הודעה על אקציה קרובה, ועל מספר היהודים שהוא נדרש להעמיד לאקציה המתוכננת. בסמוך למועד האקציה, המשטרה היהודית, בסיוע כוחות גרמניים, היו אוספים את האסירים למרכז העברה. האקציה הייתה פתאומית והקורבנות הועלו לרכבות מסע ששימשו להובלת בהמות. בטרם הגעתם למחנות, הם חוו צפיפות, מחנק, מחסור במזון ובשתייה ...

גירוש יהודי מערב אירופה - מכיוון שהוועידה כללה גם את יהודי מערב אירופה, גורשו יהודי מערב אירופה באמצעות "צווי התייצבות לעבודה". היהודים התייצבו עפ"י רשימה שהכין היודנראט, בתיאום עם הרשויות הגרמניות.

סיכום, השמדת יהודים על ידי הנאצים החלה להתבצע קודם לוועידת ואנזה. התפקיד העיקרי של ועידת ואנזה היה לתאם בין המשרדים והרשויות המרכזיים בגרמניה הנאצית במטרה לרתום את כולם לביצוע תכנית ההשמדה של יהודי אירופה. ועידת ואנזה לא באה לדון בהחלטה על פתרון סופי, אלא מטרתה לדון בדרכים ליישום ההחלטה ולהרחבת היקפה של ההשמדה... ועידת ואנזה מסמלת את המעבר מרצח על בסיס מקומי-איזורי למבצע מתוכנן הכולל את חיסול כל יהדות אירופה.

מלחמת אירופה.....מלחמת אירופה וצפון אפריקה.....

עד כה למדתם על גורלם של היהודים שחיו במרכז אירופה ובמזרח, אך לא רק שם שלטו הנאצים. יהודים חיו תחת השלטון הנאצי גם באזורים נוספים: במערב אירופה ובצפונה התגוררו כ-600,000 יהודים, והמדיניות הנאצית פגעה גם בהם.

גורל היהודים במערב אירופה ובצפונה: על פי האידאולוגיה הנאצית, שונה דין מזרח אירופה מדין מערב היבשת וצפונה: בעוד שבמזרח גר הגזע הסלבי, הנחות לעומת הגזע הארי, הרי שתושבי צפון אירופה ומערבה שייכים לגזעים גבוהים יותר במדרג הגזעים, ולכן יחס הצבא הכובש היה קשה פחות, ומי ששלט בפועל היו נציגי הצבא ולא כוחות הס"ס. יתרה מזאת, בחלק מהמדינות התנגד העם הנכבש להשלטת מדיניות הגזע על יהודי המדינה, ואף סייע ליהודים רבים מאוד להסתתר ולהינצל מהגירוש.

במדינות אלה לא הוקמו גטאות. ברובן, למשל בצרפת, בהולנד ובבלגיה, נחקקו חוקים אנטי יהודיים כמו בשנות השלושים בגרמניה, וחיי היהודים היו קשים. בהמשך, לאחר שהחלה מדיניות הפתרון הסופי, החלו הגירושים ממדינות אלו אל מחנות ההשמדה. היו מדינות שסייעו להצלת היהודים באופן רשמי (איטליה, עד הכיבוש הגרמני) או בהתארגנות של האזרחים עצמם (דנמרק, כמעט כל היהודים הוברחו בסירות אל שוודיה). בסופו של דבר, הושמדו 200,000 יהודים ממדינות מערב אירופה וצפונה.

גרמניה שלטה גם בכמה מדינות בצפון אפריקה, מדינות שחיו בהן כ-416,000 יהודים. גם במדינות אלה הוחלה המדיניות האנטי יהודית.

במהלך מלחמת העולם השנייה, פלשה גרמניה לצפון אפריקה וכבשה מדינות רבות באזור. כמו כן, היו אזורים שהושפעו מהמדיניות הגרמנית באופן עקיף. אלג'יריה, למשל, הייתה בשליטת צרפת. כשכבשה גרמניה את צרפת, הורע גם מצב היהודים באלג'יריה, שוויון הזכויות של היהודים בוטל והוקמו מחנות עבודה רבים. למשל, מחנה בדו. במרוקו הונהגה מדיניות אנטי-יהודית באמצעות חקיקה והמון העם ביצע פרעות ביהודים בערים שונות, ברבאט, במכנס, בפס ועוד.

בלוב שלטו האיטלקים שלרוב הגנו על היהודים שתחת חסותם מפני המדיניות הגרמנית. אך בתקופת המלחמה השתנה היחס ובשנת 1942 הוקמו מחנות עבודה רבים ליהודים למשל בבוקבוק, בסידי אל-עז ובג'אדו. מחנה ג'אדו היה הקשה מכולם, ומתוך 2,600 היהודים שהובאו אליו, מתו כ-500 בגלל תנאי החיים הקשים. חלק מהאסירים במחנות אלו הועברו בהמשך למחנות באירופה.

כוחות גרמניים נכנסו לתוניסיה בנובמבר 1942 והחילו בה את המדיניות האנטי-יהודית, פגיעה במעמד החוקי, החרמת רכוש ועוד. הגרמנים גם לקחו כ-5,000 יהודים לעבודות כפייה במחנות שונים.

לסיכום, יהודי צפון אפריקה שחיו תחת השלטון הנאצי סבלו מהאידאולוגיה האנטישמית הנאצית. מעמדם החוקי נפגע ולא שוקם במלואו מעולם, רכוש רב הוחרם, יהודים רבים נשלחו למחנות עבודה ומתו בהם בשל העבודה המפרכת ותנאי החיים הקשים. הגרמנים לא הפרידו בין עדות ובין תפוצות. יהודים הם יהודים, בין שהם אשכנזים ובין שהם ספרדים. ולכן יש להשמיד את כולם עד האחרון שבהם.

שלטונה של גרמניה הנאצית בשטחים אלה היה קצר ולכן, בשונה מהמתרחש באירופה, מספר הנפגעים ממנו היה נמוך בהרבה.

צעדות המוות

צעדות המוות: בשנים 1944-1945 עם התקדמות ברה"מ מהמזרח ובעלות הברית מהמערב, פרקו הגרמנים את המחנות או חיסלו אותם. אולם גם אז לא ויתרו על רצח היהודים. עשרות אלפי יהודים הוצאו מהמחנות ואולצו לצעוד רגלית לעבר גרמניה יחד עם הכוחות הנסוגים.

ההליכה הייתה ללא תנאים מינימליים של לבוש ומזון. הנאצים לא התירו עצירה אפילו לצורך שתיית מים. כל מי שנפל או ניסה להימלט נורה במקום.

אלפים מתו בצעדות המוות מהקור, מהחולשה ומכדורי הגרמנים. אלו שהגיעו לגרמניה הוכנסו למחנות 'בוכנוולד' ו'ברגן-בלזן'. אלה שחררו ע"י הבריטים והאמריקנים שמצאו אלפי יהודים על סף מוות מתת תזונה.

במשך כל שנות השואה העבירו הגרמנים אסירים בין המחנות השונים. העברת האסירים התבצעה פעמים רבות לא באמצעות כלי רכב אלא ברגל, בצעדות ארוכות מאוד וללא תנאים סבירים כלשהם.

צעדות מוות אלה התרחבו מאוד לקראת סוף מלחמת העולם השנייה. כאשר כבשו בעלות הברית עוד ועוד שטחים מגרמניה, הגרמנים נאלצו לסגת ולנטוש מחנות ריכוז, מחנות עבודה ומחנות השמדה בשטחים שכבשו. הגרמנים השאירו במחנות חלק מהיהודים, אך את רוב האסירים הם שלחו לכיוון גרמניה.

הצעדות התנהלו בכל מזג אוויר, ללא ביגוד מתאים או כמות אוכל ומים מספקת. האסירים הלכו עשרות קילומטרים בכל יום, ללא עצירות מנוחה; מי שעצר - נורה במקום על ידי שומרי הס"ס שליוו את הצעדה. צעדות אלה מכונות "צעדות המוות", שכן שיעור התמותה בהן היה עצום. מאות אלפי אנשים, יהודים ושאינם יהודים, נספו בשלב זה של השואה והמלחמה, ממש על סף השחרור.

על פי החוקרים, היו לצעדות המוות מטרות אחדות:

1. **המשך השמדת היהודים:** עם סגירת מחנות הריכוז, העבודה וההשמדה, שאפו הגרמנים להמשיך את ההשמדה כדי להביא לפתרון הסופי ולהשמיד כמה שיותר יהודים; שילוחם בצעדות המוות היה עוד אמצעי השמדה.
2. **שימוש בכוח העבודה:** היהודים נשלחו לכיוון גרמניה ואוסטריה, ושימשו שם כעובדי כפייה, בעיקר במפעלים צבאיים. צעדות המוות סייעו, אם כן, בהעברת פועלים חדשים למפעלי הכפייה.
3. **טשטוש ראיות ההשמדה:** המחנות ננטשו עם נסיגת הכוחות הגרמנים מפני צבאות בעלות הברית. הוצאת היהודים ושאר האסירים מהמחנות סייעה בטשטוש עקבות המעשים שנעשו במחנות.

חסידי אומות עולם

בצד השנאה והאנטישמיות שהפגינו העמים בתקופת השואה כלפי היהודים, בחרו רבים לפעול אחרת. היו מי שהרימו קול זעקה, היו מי שהתנגדו לחוקי הגזע והיו גם כאלה שנקטו בצעדי מחאה פסיביים.

מדינת ישראל בחרה להכיר בפעילותם של חלק מהמתנגדים, המכונים "חסידי אומות העולם": **אנשים אלו פעלו להצלת יהודים, תוך סיכון חייהם או מעמדם. פעולתם נבעה מהרצון לסייע ליהודים (ולא למטרת רווח כספי).** המדינה מעניקה אותות הוקרה לאנשים אלה, מנציחה אותם ואף יכולה להעניק להם אזרחות כבוד במדינה ותגמול כספי מהביטוח הלאומי.

נכון להיום, מכירה המדינה ביותר מ-26,500 איש כחסידי אומות העולם. מספרם האמיתי גבוה בהרבה - אך לא על כולם אנו יודעים, וכנראה לא נדע לעולם...

◀ דוגמאות לחסידי עולם: ראול ולנברג, אריסטידס דה סוסה מנדס, ציאונה סמפו סוגיהרה מידע עליהם תוכלו למצוא בשיעור בקמפוס il בנושא גורל היהודים חלק ב', חוליה 6.

עם תום המלחמה ושחרור המחנות על ידי צבאות בעלות הברית, נמצאו מאות אלפי יהודים במציאות חיים שונה וחדשה. הם שרדו את השואה, וכעת עמד בפניהם האתגר הגדול של שיקום וחזרה לחיים בעולם ה"רגיל". המעבר היה קשה, ואלפי יהודים מתו לאחר המלחמה בשל מצבם הבריאותי הירוד; במחנה ברגן בלזן, שהפך ל"מחנה עקורים", מתו בשבועות שלאחר השחרור 28,000 יהודים.

. הניצולים התרכזו במחנות שונים, בעיקר באזור גרמניה ומרכז אירופה. אל מחנות אלו, שכנו "מחנות העקורים", הגיעו ניצולי מחנות העבודה והריכוז, שורדי צעדות המוות, בודדים וקבוצות שהסתתרו ביערות, קבוצות גדולות של יהודים שברחו לברית המועצות בתחילת המלחמה, וכן יהודים שהתחבאו או הוחבאו בקרב האוכלוסייה המקומית. במחנות העקורים ניתנו לניצולים תנאי חיים בסיסיים (גם אם לא נוחים) שאפשרו להם לשוב לקו הבריאות. הניצולים הקימו משפחות, השקיעו רבות בחינוך ובהחייאת התרבות והמורשת היהודית וניסו להמשיך הלאה.

ממחנות העקורים ניסו היהודים לצאת לשלושה כיוונים:
חזרה למקום מגוריהם הקודם, למדינות אחרות ברחבי העולם ועלייה לארץ ישראל.

← **ניסיונות שיקום באירופה :** היו יהודים שניסו לשוב לערים ולכפרים שמהם באו, מתוך תקווה לחזור לצורת החיים הקודמת – אך אי אפשר היה להחזיר את הגלגל לאחור; הקהילות חרבו, ופעמים רבות האוכלוסייה המקומית לא ראתה בעין יפה את חזרתם של הניצולים. ב-1946 אף פרץ פוגרום בעיר קיילצה (Kielce) בפולין. במהלכו נרצחו 42 יהודים ועשרות נוספים נפצעו.

← **הגירה אל מעבר לים :** יהודים רבים ניסו את מזלם מחוץ ליבשת אירופה. הדבר לא היה קל, מכיוון שלמדינות רבות היו כללי הגירה נוקשים שהקשו על קליטת מהגרים חדשים. בסופו של דבר, בעקבות לחצים כבדים, הסכימו מדינות מספר לקלוט יהודים רבים: כמאה אלף יהודים (כשליש מכל העקורים) היגרו לארצות הברית, שהייתה היעד המרכזי להגירה (חוץ מאשר ארץ ישראל). עשרות אלפים נוספים היגרו לקנדה, לארגנטינה ולאוסטרליה. בריטניה הסכימה לקלוט רק כאלפיים יהודים.

← **"הבריחה" – העפלה אל ארץ ישראל :** ככל שעבר הזמן, יותר ויותר ניצולים פנו לעלות לארץ ישראל, אלא שהעלייה לארץ הייתה בעייתית. הממשל הבריטי, ששלט בארץ באותה התקופה, אסר על העפלת יהודים אליה (כפי שתלמדו בהמשך). ארגונים שונים התגייסו לסייע בעלייתם של היהודים ארצה, ופעילות זו כונתה "תנועת הבריחה", או בקיצור – "הבריחה". המסעות אל ארץ ישראל היו כרוכים בהברחת גבולות ובתלאות רבות. בסופו של דבר, קרוב לשני שלישים מכלל ניצולי השואה עלו לארץ ישראל. רוב העולים נדדו אל צרפת ואיטליה בדרכים בלתי חוקיות, ומשם הפליגו באוניות מעפילים אל ארץ ישראל. הבריטים, שאסרו על העלייה ארצה, כלאו את המעפילים במחנות מעצר – תחילה בארץ ובהמשך בקפריסין – אך זרם העולים הלך וגבר, ולאחר שהוקמה המדינה עלו ארצה רוב הניצולים שעדיין נותרו במחנות העקורים.